

ліквідації етноконфесійних осередків. На сьогоднішній день не виявлено точних даних про кількість релігійних громад різних віросповідань, що продовжували діяти напередодні німецького вторгнення в СРСР, але якщо виходити з вищенаведеного числа у 8338 діючих культових споруд, віднявши від нього 4225 православних, близько 3 тис. греко-каголицьких, то побачимо, що всі решта конфесій у Радянському Союзі, включаючи захоплені західні території (на яких функціонувала переважна більшість культових споруд), користувалися близько 1 тис. храмів.

Таким чином, на момент німецького вторгнення в СРСР більшовикам вдалося реалізувати свої плани у сфері релігійної політики: морально принижена в 1920-ті та фізично винищена в 1930-ті рр. Російська православна церква, а також відроджені задля боротьби з РПЦ у 1920-х і піддані переслідуванням у 1930-х рр. етнорелігійні об'єднання фактично припинили свою легальну діяльність. Дослідники сперечаються, доводячи, що знищення релігійної мережі ще не свідчить про перемогу атеїстичного світогляду серед основної маси населення, намагаються підрахувати співвідношення віруючих і невіруючих, що видається фактично неможливим. Однак, на нашу думку, можна стверджувати, що саме в той період відбувся злам у

масовій свідомості і її переорієнтація на атеїстичні засади.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.1, спр.4494.
2. Державний архів Івано-Франківської області, ф.Р-389, оп.1, спр.4.
3. Архивы Кремля. Политбюро и церковь. 1922–1925 гг.: В 2 кн. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1997. – Кн.1 / Подгот. П.П.Покровский, С.Г.Петров. – 599 с.
4. Гордун С. Русская Православная Церковь в период с 1943 по 1970 год // Журнал Московской патриархии. – 1993. – №1. – С.42–52.
5. Держава і церква на Полтавщині за радянської доби. – Полтава, 2002. – 256 с.
6. Єленський В. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990). – К., 1991. – 71 с.
7. Ленин В.И. Социализм и религия // Маркс К., Энгельс Ф., Ленин В. О религии. – 2-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1983. – 386 с.
8. Орлянський В.С. Євреї України в 20–30 роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект. – Запоріжжя, 2000. – 240 с.
9. Поспеловский Д.В. Православная Церковь в истории Руси, России и СССР: Учебное пособие. – М.: Библиейско-богословский ин-т св. апостола Андрея, 1996. – 403 с.
10. Поспеловский Д.В. Русская православная церковь в ХХ веке. – Москва: Республика, 1995. – 512 с.
11. Регельсон Л. Трагедия Русской Церкви 1917–1945. – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1996. – 631 с.

O.VYSHYVANYUK

ETHNORELIGIOUS ORGANIZATIONS IN SOVIET POLICY IN UKRAINE (1944–1953)

In the article it is pointed out principal directions of state ethno-denominational policies in the territory of the USSR in the period between 1944 and 1953. Distinctions and differences in its realization in Ukraine and Russia are shown. The previous stages of state attitude to church in the USSR and Ukraine are analyzed; it's got the writer's outlook across a role and place the Russian Orthodox Church in ethno-transformational processes.

Key words: religion, church, religious organizations, ethnotransformational processes, nation, ethnic minorities, totalitarian regime, religious underground.

УДК 322:32.001

ББК 66.3 (4 УКР) 6

Віктор Войналович

ПАТЕРНИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ Й ПОЛІТИЧНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ РЕЛІГІЇ (КІНЕЦЬ 50-х – ПЕРША ПОЛОВИНА 60-х років ХХ ст.)

Досліджено особливості розвитку інститутів державного управління, з'ясовано характер політичного контролю у сфері релігії, охарактеризовано політику радянської держави у сфері державно-церковних відносин у 1950–1960-х рр.

Ключові слова: патерни розвитку, інститути державного управління, політичний контроль, релігія, Україна.

Зміни курсу державної релігійної політики в СРСР кінця 1950-х років були викликані цілим комплексом причин. Усвідомлення значною частиною суспільства необхідності рішучого наступу комуністичної ідеології (за умов індиферентності до цих питань іншої частини населення країни) створювало необхідні умови для підготовки й здійснення широкомасштабної антирелігійної кампанії.

Розгортання чергового наступу на "антирелігійні пережитки" радянських людей було санкціоновано таємною постановою ЦК КПРС від 4 жовтня 1958 р. "Про доповідну записку відділу пропаганди і агітації ЦК КПРС по союзних республіках "Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди" [1]. Партійна оцінка діяльності Рад і завдання, що з неї випливали, стали предметом обговорення на закритих зборах комуністів РСРПЦ та інструктивній нараді уповноважених, яка відбулася в Москві 20 січня 1959 р. У доповіді одного з нових членів Ради І. Сивенкова окреслювалося широке коло допущених "серйозних помилок", що підлягали негайному виправленню. Характерно, що головними причинами згаданих недоліків, як підкреслювалося в матеріалах наради, стали "безпринципність працівників Ради в питаннях здійснення нагляду за діяльністю Церкви та відсутність у них необхідного ідейно-політичного загартування" [2].

Атмосфера самокатування, що панувала в ході наради, особливий радикалізм вироблених рішень були невинновими. "Головне наше завдання полягає в тому, щоб, здійснюючи зв'язок між державою і церквою, не порушувати радянських законів щодо церкви, не допустити зміцнення її становища й посилення впливу її на радянських людей, у першу чергу, шляхом відповідних рекомендацій Московській патріархії і, коли це потрібно, шляхом законодавчих актів, надавати партійним і радянським органам таку інформацію, яку можна було б успішно використати в боротьбі проти церковного впливу на радянських людей" [3].

У ролі головного винуватця "помилки і перекручень" було названо відсутнього на нараді через хворобу голову РСРПЦ Г. Карпова, котрий начебто, не бажаючи визнати й критично оцінити допущені недоліки, не зумів їх і виправити. Безумовно, у своїх діях Г. Карпов не був вільним ні від можновладців, ні від власних помилок у поглядах на роль і місце церкви в суспільстві, на форми й методи державного регу-

лювання діяльності релігійних організацій. Г. Карпов до моменту свого звільнення залишався чи не єдиним чиновником високого рангу, котрий намагався утримати статус-кво державно-церковних взаємин, що склалися після 1943 р., і в межах можливого послабити адміністративний тиск партійно-радянської номенклатури. При цьому голова РСРПЦ посилався на масове невдоволення віруючих і духовенства, роздуми патріарха про відставку на знак протесту й навіть пропонував зробити деякі поступки церкві [4].

І вже зовсім безпрецедентним вчинком високого посадовця за тих умов став підписаний Г. Карповим інформаційний лист РСРПЦ від 26 березня 1959 р. за №57, яким засуджувалося адміністрування щодо віруючих і духовенства, втручання у внутрішні справи церкви з боку як місцевих органів, так і уповноважених Ради [5]. Головною помилкою РСРПЦ уважалося те, що вона непослідовно проводила лінію партії й держави щодо церкви та фактично скотилася на позиції обслуговування церковних організацій [6].

Новим керівникам контролюючих відомств у відділах ЦК КПРС було визначено не лише коло їхніх обов'язків та повноважень, але й основні завдання та форми діяльності Рад. Хоча в подальшому ставлення В. Куроедова до церкви зазнало певної еволюції, його початок виявився досить жорстким. Уже на першій зустрічі з керівництвом Московської патріархії 11 березня 1960 р. голова РСРПЦ запевняв, що в радянського уряду немає ніяких підстав для змін у політиці щодо релігії та церкви [7]. Уже в січні 1959 р., доповідаючи ЦК КП України та керівництву РСРПЦ про наслідки вивчення кадрового складу уповноважених, Г. Пінчук наголошував, що більшість із них не має вищої освіти, достатньої ерудиції в питаннях релігії, не в змозі належним чином проаналізувати ситуацію в регіоні, зробити правильні висновки й узагальнення, налагодити системне інформування партійних і радянських органів щодо діяльності церковних інституцій і духовенства на місцях [8]. На цій підставі Г. Пінчук дійшов висновку про необхідність заміни 11 уповноважених, "які не мають освіти та певної партійної спрямованості". Висловлені пропозиції підтримував відділ пропаганди й агітації ЦК КП України [9].

Дещо пізніше вони були вивчені й Радою в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР, яка,

розглянувши на своєму засіданні від 4–7 вересня 1959 р. питання про стан і роботу кадрів уповноважених по областях Української і Білоруської РСР, погодилася з пропозиціями уповноваженого РСРПЦ по Українській РСР Г.Пінчука про заміну уповноважених по Вінницькій (І.Труфанов), Волинській (С.Богданов), Закарпатській (А.Шерстюк), Запорізькій (Ю.Сидоренко), Кіровоградській (П.Романов), Львівській (А.Вишневецький), Одеській (Я.Фіноген), Станіславській (М.Бібік) та Сумській (І.Митрушин) областях. РСРПЦ зобов'язала Г.Пінчука провести відповідну роботу з підбору нових кандидатур на посаду уповноважених замість указаних осіб [10].

На наявність серйозних недоліків у справі підбору кадрів уповноважених звернув увагу ЦК КП України. У постанові вищої партійної інстанції республіки “Про постанову ЦК КПРС “Про записку Ради у справах руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР” від 1 квітня 1961 р., зокрема безініціативним і поверховим було оцінено виконання своїх функцій республіканськими уповноваженими К.Полонником і Г.Пінчуком. ЦК КП України зобов'язав обкоми партії й виконкоми обласних рад депутатів трудящих переглянути та зміцнити кадри уповноважених Рад, а Г.Пінчука й К.Полонника – посилити контроль за їхньою діяльністю [11].

Активні кадрові ротації здійснювалися також і по лінії уповноваженого РСРК в Україні. За настійними рекомендаціями К.Полонника і вказівками відділу пропаганди і агітації ЦК КП України лише протягом 1960–1961 рр. було здійснено заміну уповноважених РСРК у 13 областях республіки (Житомирській, Закарпатській, Одеській, Сталінській, Станіславській, Сумській, Херсонській, Черкаській, Чернігівській – 1960 р.; Вінницькій, Волинській, Луганській, Хмельницькій – 1961 р.) [12].

У даному контексті важко погодитися з висновками російських дослідників М.Шкаровського й М.Одінцова про те, що Ради в справах РПЦ і релігійних культів “з кінця 50-х рр. стали поступово дедалі більше виходити з-під впливу КДБ”, а “їхнє керівництво й уповноважені на місцях “зміцнювались” майже виключно колишніми партійними працівниками” [13]. Принаймі український досвід свідчить про зовсім протилежне. За станом на жовтень 1964 р. із 25 діючих обласних уповноважених РСРПЦ по Україні лише 6 були призначені на посаду до 1959 р., маючи своїм попереднім місцем роботи армій-

ські політвідділи, партійні та радянські органи. Водночас 11 із 13 новопризначених протягом 1959–1962 рр. уповноважених було делеговано до контролюючого відомства органами держбезпеки республіки [14].

У доповіді голови РСРК О.Пузіна, виголошеної ним на нараді 18 квітня 1961 р., зокрема, зазначалося, що в усіх постановах ЦК КПРС протягом 1958–1961 рр. акцентувалася увага на необхідності “посилення боротьби з релігією, насамперед, засобами пропаганди, а також шляхом законодавчих обмежень діяльності церкви й духовенства. Ці постанови лягли в основу всієї нашої роботи за останні роки” [15].

Не менше наступального пафосу звучало також на Всесоюзній нараді уповноважених РСРПЦ 20 квітня 1961 р. Своєрідною прелюдією для подальших погромних виступів на ній пролунали слова з доповіді голови Ради В.Куроедова. Торкаючись питання про підсумки виконання постанови ЦК КПРС від 13 січня 1960 р. “Про заходи щодо ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культу” й відзначивши певні успіхи в здійсненні відповідних антирелігійних заходів, В.Куроедов наголосив: “... досягнуті результати нас жодним чином не можуть задовольнити. Ми зробили лише перші кроки в обмеженні діяльності церковників” [16]. Одним із першочергових завдань уповноважених мала бути їхня безпосередня участь у роз'ясненні основних положень партійних та урядових постанов щодо діяльності культів серед працівників місцевих органів влади, партійного та радянського активу [17].

Про зміст і характер окреслених планів можна судити, зокрема, з поданого Г.Пінчуком на затвердження до ЦК КП України 29 травня 1961 р. документа, яким передбачалося: істотне скорочення монастирської мережі; вилучення так званих “громадських” споруд із користування релігійних громад; “упорядкування” мережі церков та закриття “згасаючих” парафій; припинення паломництва до святих місць; ліквідація та часткове перенесення на територію кладовищ і храмів численних хрестів та каплиць із державних і колгоспних земель; послаблення матеріальної бази церковних організацій, надання допомоги фінорганам у забезпеченні контролю за діяльністю духовенства; відлучення працівників державних установ, навчальних та культосвітніх закладів від участі в церковних хорах; припинення церковної доброчинності;

докорінне поліпшення роботи з вивчення проповідницької діяльності церковників; упередження прийому слухачів до Одеської і Луцької духовних семінарій [18]. Відвертою антирелігійною спрямованістю відзначалися й заходи апарату уповноваженого РСРК в Україні [19].

Практично вся вертикаль контролюючих відомств у республіці була перетворена тоді на своєрідні підрозділи партійних органів, а уповноважені Рад як у центрі, так і на місцях – на їхніх ідеологічних функціонерів. Уповноважений РСРПЦ в Україні Г.Пінчук лише в 1959 р. тричі викликався до свого московського керівництва, то за цей же час, з метою узгодження планів дій і отримання відповідних вказівок, він понад 50 разів побував у ЦК КП України й мав зустрічі із секретарями 13 обкомів партії [20]. Уповноваженим РСРПЦ в Україні протягом 1960–1963 рр. було отримано від керівних інстанцій, обласних партійних і виконавчих комітетів, уповноважених на місцях 10213 документів та підготовлено й відправлено в союзні, республіканські та обласні установи 6815 (за роками відповідно: 1960 р. – 2789 і 1468, 1961 р. – 4045 і 1929, 1962 р. – 1920 і 2023, 1963 р. – 1459 і 1395). Кількість отриманих заяв (1960 р. – 403, 1961 р. – 507, 1962 р. – 357, 1963 р. – 337, 1964 р. – 370), як і характер порушень у них питань, переконливо свідчить про масштаби наруги й свавілля, які чинилися режимом щодо православних віруючих [21]. Доповідаючи в керівні інстанції про подібні факти, уповноважений РСРК в Україні К.Литвин (призначений на посаду з 1 лютого 1963 р.) змушений був визнати, що скарги віруючих, попри наявності в них “наклепницьких вигадок” про політику партії і держави щодо релігії і церкви, “у більшості своїй є обґрунтованими” [22].

У жовтні 1962 р. РСРПЦ, повідомляючи ЦК КПРС про значне скорочення церковної та монастирської мереж, підкреслюючи істотне зростання письмових скарг, у тому числі від патріарха, єпископів і духовенства, пропонувала звернути увагу місцевих партійних органів на неприпустимість подальшого адміністрування [23]. На початку 1963 р. до ЦК надійшли інші подібні запити Ради, а 7 березня того ж року не без санкції вищого політичного керівництва, зрозуміло, з’явилася постанова РСРПЦ “Про факти грубого порушення законодавства про культу з боку окремих уповноважених Ради і місцевих радянських органів”. Рада засудила практику масового закриття церков, ігнорування реально

існуючих потреб віруючих, визначивши її як “викривлення політики партії і радянського уряду стосовно релігії і церкви” та як таку, що веде до “розпалювання релігійного фанатизму, активізації віруючих та посилення впливу церковників на відсталу частину населення” [24].

У листі на ім’я уповноваженого РСРПЦ в Україні Г.Пінчука від 14 березня 1963 р. В.Курєдов піддавав гострій критиці окремих уповноважених за надмірне застосування виняткових адміністративних заходів щодо духовенства [25].

Уже з кінця 1962 р. антирелігійна хвиля пішла на спад. У червні 1963 р. відбувся пленум ЦК КПРС, виключно присвячений завданням ідеологічної роботи партії. Одним із пріоритетних серед них визначалося розгортання “настійної боротьби з релігійними пережитками та широкої науково-атеїстичної роботи” [26]. Всесоюзною нарадою уповноважених РСРПЦ, що відбулася наприкінці червня 1963 р., було кардинально відкориговано заходи щодо подальшого контролю за проповідницькою діяльністю духовенства, упередження поширення релігійних впливів на населення та його відвернення від здійснення культових обрядів, запобігання поширенню нових форм пропаганди релігійних вірувань тощо [27].

Як зазначав в інформаційному звіті уповноважений РСРПЦ в Україні Г.Пінчук, здійснення в 1963 р. відповідних заходів із подолання релігійної ідеології серед населення й обмеження діяльності церковників у тісному поєднанні з науково-атеїстичною пропагандою партійних органів і громадських організацій дало змогу “поставити духовенство й релігійні об’єднання в рамки закону” [28].

Чергова хвиля антирелігійної істерії поглинула країну в 1964 р. у відповідь на прийняті Ідеологічною комісією при ЦК КПРС за вказівкою М.Хрущова додаткові “Заходи щодо посилення атеїстичного виховання населення”, оформлені 2 січня 1964 р. як постанова ЦК. Документ мав характер тотального наступу на церкву з метою остаточного упослідження релігійного життя в найближчій перспективі [29]. На виконання вказівок вищого політичного керівництва країни відповідні рішення були прийняті також ЦК КП України, відображені в його постановах від 22 січня 1964 р. “Про поліпшення атеїстичної роботи серед трудящих, які перебувають під впливом релігійного сектантст-

ва” та від 5 березня 1964 р. “Про заходи щодо посилення науково-атеїстичного виховання населення в республіці” [30]. Значно активніше стали протестувати проти переслідувань і церковні дисиденти [31].

Постанову “Про доповідну записку ідеологічного відділу ЦК КП України “Про факти грубого адміністрування деяких місцевих органів влади у ставленні до віруючих” було прийнято 14 травня 1964 р. вищим політичним органом республіки [32].

Особливе місце питання подолання практики адміністрування посіло на Всесоюзній нараді уповноважених РСРК, яка відбулася 25 червня 1964 р. Наголошувалося, що, зважаючи на масове поширення найбрутальніших форм адміністрування та його широкі масштаби, котрі викликають дедалі більше невдоволення віруючих та інших категорій населення, а також стають поживою зарубіжних реакційних кіл із метою антирадянської пропаганди, питання зловживань із боку керівників місцевих органів влади “набирає політичного забарвлення” [33].

Аналогічні за змістом заходи було здійснено й по лінії Ради в справах РПЦ. У таємному листі за підписом голови Ради В.Курєдова від 27 липня 1964 р., адресованому республіканським уповноваженим, наводилися численні факти застосування керівниками місцевих органів влади адміністративних методів у боротьбі з релігією [34]. Враховуючи, що адміністрування та свавілля є “викривленням політики партії і держави й завдає великої шкоди їхнім інтересам”, Рада в справах РПЦ рекомендувала: 1. Порухити питання перед Радами Міністрів союзних республік, облвиконкомами та крайвиконкомами про проведення нарад-семінарів відповідальних працівників із вивчення законодавства, аналізу релігійної ситуації та виявлення фактів адміністрування щодо церкви, шляхів їхнього виправлення та неприпущення в майбутньому. 2. Позитивні висновки в справах зняття з реєстрації релігійних громад давати лише за умови дійсного відходу віруючих від релігії та відсутності з їхнього боку матеріальної підтримки церкви. 3. Роз’яснювалось, що уповноважені та представники місцевої влади не мають жодного права втручатися у внутрішні справи церкви й релігійних громад, зокрема в здійснення релігійних обрядів і богослужінь, установлення часу й тривалості їхнього проведення, визначення штатів церковних установ, окладів духовенства й обслуги, а також цін

на свічки та предмети культу, виробництво й продаж яких дозволені законом. 4. Лише у виняткових випадках, виявляючи при цьому “особливу обережність”, допускалося зняття з реєстрації (тимчасове) служителів культу за порушення законодавства. Адже церковнослужителі, позбавлені права служіння в діючій церкві, як зазначалося в листі, “перетворювалися на мандрівних проповідників релігії та завдавали своєю нелегальною діяльністю великої шкоди”. 5. Рада зобов’язувала уповноважених припинити практику відкликання священників із діючих церков для закриття останніх. У разі наявності вагомих підстав для відкликання того чи іншого служителя культу заборонялося чинити перепони до призначення його наступника [35].

Доповідаючи ЦК КПРС про діяльність РСРК із виконання партійних директив, А.Пузін зазначав: “... робота щодо припинення порушень законності стосовно віруючих зустрічає опір деяких місцевих працівників, у тому числі керівників партійних та радянських організацій... Місцеві працівники розцінюють засудження адміністрування як поступку церковникам і сектантам, як захист релігії... Є підстави побоюватися відновлення засуджених партією методів боротьби з релігією” [36].

На новому етапі здійснення релігійної політики, як і в 50-х роках, з особливою актуальністю постала проблема реорганізації Рад у справах РПЦ і релігійних культів. Такі мотиви було покладено в основу пропозицій уповноваженого РСРПЦ в Україні Г.Пінчука стосовно доцільності злиття двох відомств і утворення єдиного центрального органу, поданих ним до ЦК КП республіки [37].

Очевидно, подібні “побажання” з місць не були поодинокими й після їхнього вивчення та узагальнення отримали реакцію партійних і державних інстанцій. Постановою Ради Міністрів СРСР від 8 грудня 1965 р. (№1043) Раду в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР та Раду в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР було перетворено в єдиний орган – Раду в справах релігій при Раді Міністрів СРСР, яку очолив В.Курєдов. Постановою Ради Міністрів СРСР від 17 березня 1966 р. (№203) затверджувалися штат центрального апарату Ради в справах релігій (49 чоловік) та його структура в складі семи підрозділів: відділу в справах православних церков; відділу в справах мусульманської і буддистської релігій; відділу в справах като-

лицької, протестантської, вірменської церков, юдейської релігії і сект; відділу міжнародних зв'язків; юридичного відділу; загального відділу та бухгалтерії [38].

Згідно з директивними рішеннями союзного уряду спільною постановою ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 25 січня 1966 р. (№112) апарати уповноваженого РСРПЦ та уповноваженого РСРК при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР перетворювалися на єдиний орган – апарат уповноваженого Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР. Посада уповноваженого нового апарату, на яку призначили К.Литвина, вводилася в номенклатуру відділу пропаганди й агітації ЦК [39]. Рада в справах релігій при Раді Міністрів СРСР, як зазначалося в “Положенні про Раду в справах релігій при Раді Міністрів СРСР”, затвердженому постановою союзного уряду від 10 травня 1966 р. (№361), створювалася для послідовного здійснення політики радянської держави щодо релігій [40]. Зіставляючи його з “Положенням про Раду в справах Руської православної церкви при Раднаркомі СРСР” та “Положенням про Раду в справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР” (відповідно затверджені постановами союзного уряду від 7 жовтня 1943 р., №1095 і від 29 травня 1944 р., №626), маємо підстави стверджувати, що істотне розширення кола завдань, функцій і повноважень державних відомств протягом двох десятиріч їхнього існування вперше було офіційно закріплено останнім урядовим актом.

Таким чином, “Положення про Раду в справах релігій” фактично легітимізувало перетворення даного органу зі своєрідного посередника між церквою та державою на орган тотального контролю за діючими в країні конфесіями. Створені, за формулюванням Й.Сталіна для здійснення зв'язку між державними та церковними інституціями, Ради в справах РПЦ і релігійних культів та їхні структури на місцях, перебуваючи під щільною опікою спецслужб, з часом трансформувалися у важливий елемент державного механізму контролю та упокорення релігійного життя, відвертого переслідування вірних і духовенства. Одночасно з посиленням партійних впливів на релігійну сферу та жорстким тиском партапарату, Ради поступово перетворювалися на провідників ідеологічних антирелігійних настанов вищого політичного керівництва.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.24, спр.5028, арк.104.
2. Там само, арк.98, 104, 117.
3. Там само, арк.122.
4. Російський державний архів новітньої історії (далі – РДАНІ), ф.5, оп.33, спр.126, арк.37–41.
5. Письма и диалоги времен “хрущевской оттепели” (десять лет из жизни патриарха Алексия. 1955–1964 гг.)// Отечественные архивы. – 1994. – №5. – С.62; ДАВО, ф.2700, оп.19, спр.24, арк.50, 51.
6. Законодавство про релігійні культу. – К., 1973. – С.57–59.
7. Письма и диалоги времен “хрущевской оттепели”... – С.58–61.
8. ЦДАГО України, ф.1, оп.24, спр.5028, арк.29.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф.4648, оп.1, спр.188, арк.47–48, 50–58; ЦДАГО України, ф.1, оп.31, спр.1275, арк.75.
10. ЦДАВО України, ф.4648, оп.3, спр.221, арк.123, 124.
11. ЦДАГО України, ф.1, оп.8, спр.2850, арк.1, 7.
12. Там само, оп.24, спр.5407, арк.2.
13. Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 году). – М., 2000. – С.385; Письма и диалоги времен “хрущевской оттепели”... – С.31.
14. ЦДАВО України, ф.4648, оп.1, спр.422, арк.182–186.
15. ЦДАГО України, ф.1, оп.31, спр.1671, арк.123–150.
16. ЦДАВО України, ф.4648, оп.3, спр.255, арк.33, 41.
17. Там само, арк.53–60, 65.
18. Там само, арк.14–18; Пашенко Володимир. Православ'я в новітній історії України. – Частина перша. – Полтава, 1997. – С.299–230.
19. ЦДАГО України, ф.1, оп.24, спр.5407, арк.1, 2.
20. ЦДАВО України, ф.4648, оп.3, спр.223, арк.2.
21. ЦДАГО України, ф.1, оп.24, спр.5407, арк.121; спр.5488, арк.110, 111; спр.5663, арк.48; ЦДАВО України, ф.4648, оп.3, спр.285, арк.31.
22. ЦДАГО України, ф.1, оп.24, спр.6007, арк.60, 61.
23. РДАНІ, ф.5, оп.33, спр.215, арк.166–170.
24. ЦДАГО України, ф.1, оп.24, спр.5778, арк.42–44.
25. Там само, арк.38–40.
26. Законодательство о религиозных культах. – М., 1969. – С.45.
27. Пашенко Володимир. Православ'я в новітній історії України. – Частина друга. – Полтава, 2001. – С.70.
28. ЦДАВО України, ф.4648, оп.3, спр.285, арк.2, 3.
29. Законодательство о религиозных культах. – М., 1969. – С.45–49.
30. ЦДАГО України, ф.1, оп.8, спр.3116, арк.21–22; спр.3120, арк.37.
31. Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 году). – М., 2000. – С.388.
32. ЦДАГО України, ф.1, оп.8, спр.3124, арк.53, 128–129.

33. ЦДАВО України, ф.4648, оп.4, спр.350, арк.63, 83, 84.
 34. Там само, спр.294, арк.4–10.
 35. Там само, арк.11–13.
 36. Там само, спр.350, арк.127–128.
 37. Там само, оп.1, спр.323, арк.251, 252, 252 а; ЦДАГО України, ф.1, оп.24, спр.6007, арк.42.
 38. Законодавство про релігійні культу. – К., 1973. – С.94, 99.
 39. Там само. – С.99–100; ЦДАГО України, ф.1, оп.6, спр.3938, арк.17–18.
 40. ЦДАВО України, ф.4648, оп.5, спр.1, арк.21, 21зв., 22, 22 зв.; Законодавство про релігійні культу. – К., 1973. – С.95–98.

V.VOYNALOVYCH

PATERNI OF DEVELOPMENT OF INSTITUTES OF STATE ADMINISTRATION AND POLITICAL CONTROL IN THE SPHERE OF RELIGION (END OF 50th – THE FIRST HALF OF 60th YEARS OF XX CENTURY)

The features of development of institutes of state administration are explored, the character of political control is found out in the sphere of religion, the policy of the soviet state is described in the field of state-church relations in 1950–1960th.

Key words: paterni of development, institutes of state administration, political control, religion, Ukraine.

УДК 327+322.2

ББК 66.4(0)

Олег Білоус

РЕЛІГІЙНО-КОНФЕСІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН (1991–2001 рр.)

У статті розглядаються проблеми державно-церковних взаємин в Україні в перше десятиліття незалежності. Акцентовується увага на різних аспектах взаємовідносин між релігійними, церковними структурами й державними органами. Наголошується на необхідності та важливості міжконфесійного та державно-церковного діалогу.

Ключові слова: держава, церква, релігійна організація, міжконфесійні взаємини, державно-церковні відносини, поліконфесійність.

Пошук дієвої моделі державно-церковних відносин та визначення основних засад сучасної державної політики щодо релігії і церкви розпочалися ще до проголошення незалежності України. Формуванню нової парадигми відносин владних структур із церквою передувало значне підвищення активності в релігійно-церковному середовищі наприкінці 80-х – поч. 90-х рр. XX століття.

Для врегулювання відносин органів державної влади з релігійними організаціями в умовах демократизації суспільства 23 квітня 1994 р. було прийнято Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”. У ньому визначено базові принципи державно-церковних відносин, які в цілому відповідали основним засадам функціонування релігії та церкви в розвинутих державах: відокремленість церкви від держави й школи від церкви, світський характер держави, проголошення рівності релігій перед законом і рівності громадян, незалежно від їхнього ставлення до релігії, запровадження реєстрації

Статутів (положень) релігійних організацій із метою набуття ними статусу юридичної особи, невтручання держави в діяльність релігійних організацій, курс на повернення релігійним організаціям націоналізованих у минулому культових будівель і майна, наявність спеціального уповноваженого органу державної виконавчої влади, покликаного сприяти реалізації державної політики щодо релігії та церкви, контроль за дотриманням чинного законодавства про релігію та церкву [1, с.283].

Зі здобуттям Україною незалежності гостро постало питання про втілення в життя закладеної в законі моделі державно-церковних відносин.

На формуванні нових державно-церковних відносин позначався тягар старої радянської системи в ставленні до релігії та церкви. Адже на початку 1990-х рр. підходи значної кількості політиків та чиновників до цих питань були ще значною мірою радянськими. Так, хоча відпо-